

ბიჭიკო ღიასამიძე

აჭარა ოსმალთა ბატონობის პირველ ათწლეულაში

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, განსაკუთრებით აჭარის ისტორიის ის მონაკვეთი, რომელიც ოსმალთა ბატონობის დამყარების მოვლენებს ასახავს, ბოლო დრომდე, შეიძლება ითქვას, ბურუსით იყო მოცული ისტორიული წყაროების უქონლობის გამო. მართალია, ცნობილი მკვლევრების გ.ტივაძის, მ.სვანიძის, ნ.შენგელიას, ხ.ახვლედიანის, შ.ვარშანიძისა და სხვათა ნაშრომებში არაერთი საკითხია გაანალიზებული ოსმალთა ბატონობის დროინდელი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, მაგრამ აჭარის შესახებ ბევრი საკითხი ვარაუდის დონეზე იყო გაშუქებული და ახალ დასაბუთებებსა და არგუმენტებს საჭიროებდა.

ბოლო წლებში განვითარებულმა პოლიტიკურმა მოვლენებმა და საქართველო-თურქეთის რესპუბლიკას შორის ურთიერთთანამშრომლობამ და მეგობრობამ შესაძლებელი გახადა თურქეთის არქივებსა და წიგნთსაცავებში მოძიებულიყო ჩვენი ისტორიისათვის უძვირფასესი მასალა. მხედველობაში გვაქვს ბატონების ნოდარ შენგელიასა და ზაზა შაშიკაძის მიერ თურქეთის არქივებში მიკვლეული დოკუმენტები, რომლებიც საშუალებას გვაძლევს, უფრო ობიექტურად გავიაზროთ XVI საუკუნის II ნახევრის აჭარისწყლის ხეობის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება ოსმალთა ბატონობის დამყარების პირველ ათწლეულებში.

პირველი საკითხი, რომელიც ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იმსახურებს, ესაა აჭარისწყლის ხეობაში ოსმალთა ბატონობის დამყარების თარიღის განსაზღვრა. ბოლო წლებამდე იგი XVII საუკუნის პირველი ათწლეულებით (პირველი ნახევარი) განისაზღვრებოდა, რადგან 1595 წლით დათარიღებულ “გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში” აჭარა არაა მოხსენიებული და ითვლებოდა, რომ ამ დროს ჯერ კიდევ თავისუფალი იყო ეს მხარე ოსმალთაგან, თუმცა 1611 წლიდან, სულთან აჰმედ I-ის დევთერდარის აინი ალის დავთრის მიხედვით, აჭარის სანჯაყი (შიდამთიანი აჭარა) ჩილდირის ანუ ახალციხის ვილაიეთში შედიოდა, ხოლო ბათუმის სანჯაყი — ტრაპიზონის ვილაიეთში (მ. სვანიძე, 1960, გვ. 46-47). ასე რომ, ოსმალთაგან აჭარა დაპყრობილი ჩანს XVII საუკუნის დასაწყისიდან, თუმცა ეს თარიღი კიდევ უფრო ზუსტდება ბოლო წლებში სტამბოლის მინისტრთა საბჭოს არქივში აღმოჩენილი ორი დოკუმენტით (ზ. შაშიკაძე, 2002, გვ. 156).

პირველი დოკუმენტი, რომელიც 1561 წლით არის დათარიღებული, გვაუწყებს, რომ აჭარის ხეობის სახელწოდების ნაპივს უფლებს გარეშე განაგებს ქრისტიანი ბეჟანი, მისი ძალაუფლება არ ვრცელდება ას კაცზეც, მას არ ძალუძს სანჯაყის დაცვა, აწყობს არეულობებს და დაუმორჩილებელია. ამიტომ, არზრუმის ბეგლარბეგის ბრძანებით, იგი ჩამოერთვა მას და

აჭარის ლივის ხეობა გადაეცა ისპირის სანჯაყბეგ მეჰმედს (ზ. შაშიკაძე, 2002, გვ. 156).

მეორე დოკუმენტით, რომელიც 1563 წლით თარიღდება, ვიგებთ რომ “აღნიშნული აჭარის ქვეყნის განდგომილ თავადთაგან ბეჟანბეგი დედაქალაქში ჩავიდა, მორჩილებისა და ერთგულების ფიცის მიღების შემდეგ ისლამი აღიარა, სამასი ათასი ებოძა და მეჰმედის სახელი დაერქვა” (ზ. შაშიკაძე, 2002, გვ. 156).

ამ დოკუმენტების მიხედვით ირკვევა, რომ აჭარისწყლის ხეობას 1561 წლამდე მართავდა ქრისტიანი ბეჟანი, რომელიც აწყობდა არეულობებს ოსმალთა წინააღმდეგ, არ ემორჩილებოდა მათ. ამიტომ იმის მომიზეზებით, რომ მას არა აქვს საკმარის ძალა და ვერ დაიცავს სანჯაყს, იგი გადააყენეს და აჭარის ხევი დაუმორჩილეს ისპირის სანჯაყბეგს. 1563 წელს ბეჟანი ჩავიდა სტამბოლში, სულთნის წინაშე ერთგულების ფიცი დადო, მუსლიმანობა აღიარა და ამის სანაცვლოდ სანჯაყბეგობაც მიიღო. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ 1563 წლიდან აჭარისწყლის ხეობაში ოსმალთა მმართველობა დამყარდა. ამ აზრს უფრო აძლიერებს კიდევ ერთი ოსმალური დოკუმენტი — “ზემო აჭარის ლივის ვრცელი დავთარი”, რომელიც, მკვლევარ ზ. შაშიკაძის აზრით, სულთან სელიმ II-ეს ხანაშია (1566-1574) შედგენილი. დავთარში შეტანილია თითოეული სოფელი კომლთა რაოდენობით. აღრიცხულია მოსახლეობისაგან დატლილი სოფლებიც კი. ამდენად, ეს არის აჭარისწყლის ხეობის ოსმალთა მიერ დაპყრობის შემდეგ შედგენილი სოციალურ-ეკონომიკური ხასიათის პირველი დოკუმენტი, რომელიც მოსახლეობაზე გადასახადების გაწერის მიზნით იყო შედგენილი. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ პირველად აჭარისწყლის ხეობის ოსმალთა მიერ დაპყრობა XVI საუკუნის 60-იან წლებში მომხდარა. ეს, რა თქმა უნდა, არ გამოირიცხავს ამ მხარეში დროდადრო ათაბაგთა თუ ქართველ მეფეთა გავლენის აღდგენას. ასე მომხდარა ამავე 70-იანი წლების შუა ხანებში, როცა 1574 წელს შაჰ-თამაზის მიერ სამცხის აოხრებისას დევნილი ათაბაგის დედა და შვილები თავს აფარებენ აჭარას (“ქართლის ცხოვრება”, IV, 1973, გვ. 232), ანდა 1609 წელს, როცა “შემოიკრიბნა მამია გურიელმან სპანი, შევიდა აჭარას, მოსწყვიტნა ოსმალნი და დაიპყრა კულად თვითვე აჭარა” (“ქართლის ცხოვრება”, IV, 1973, გვ. 724), მაგრამ მხოლოდ მცირე ხნით.

ოსმალური წყარო “ზემო აჭარის ლივის ვრცელი დავთარი” ასევე საინტერესო ინფორმაციას იძლევა **აჭარის, როგორც ადმინისტრაციული ერთეულის, ტერიტორიის შესახებ**. კერძოდ, იგი მხოლოდ აჭარისწყლის ხეობას მოიცავდა, როგორც ამას ფიქრობდა ზოგიერთი ავტორი, თუ მასში შედიოდა ქობულეთი, ჩაქვი და ბათუმის მიმდებარე ტერიტორიები, ანუ დღევანდელი აჭარის ტერიტორია.

“ზემო აჭარის ლივის ვრცელი დავთარის” მიხედვით, ეს ადმინისტრაციული ერთეული (ლივა) ორ ნაჰიედ (რაიონად) იყოფოდა (ზემო და ქვემო აჭარის ნაჰიე). წარმოდგენილი ადმინისტრაციული დაყოფის სურათი იმის საფუძველს იძლევა, რომ დავსვით კითხვა: რადგან არსებობდა ზემო აჭარის ლივა, ხომ უნდა არსებულებოდა ქვემო აჭარის ლივაც? თუ ეს ასე არ იყო, დავთარს რატომ ეწოდა “ზემო აჭარის” და არა საერთოდ

“აჭარის ლიგა” მაშინ, როცა მასში შემავალი ორი ნაჰიე მთელ აჭარისწყლის ხეობას მოიცავდა? ხომ არ იგულისხმებოდა ქვემო აჭარის ლიგაში ბათუმის ლიგა, რომელიც სხვა — ტრაპიზონის ვილაიეთში იყო გაერთიანებული მასთან ტერიტორიულად მომიჯნავეობისა და საურთიერთობოდ მოხერხებულობის გამო, სახელწოდება კი მას მთავარი ცენტრის — ბათუმისა მიეცა?

ამ ვარაუდის საფუძველს იძლევა ლეონტი მროველის (XI ს.) ცნობა იმის შესახებ, რომ ფარნავაზმა (ძვ.წ.-ის III ს.) ქვეყანა დაჰყო საერისთავოებად და “მეექუსე ვაგზავნა ოძრხის ერისთავად, და მისცა ტასისკარიდამ, ვიდრე არსენათამდის, ნოსტის თავითგან ზღვამდის, რომელ არს სამცხე და აჭარა” (“ქართლის ცხოვრება”, I, 1955, გვ. 24). ზღვამდის საზღვარი რომელ მხარეს უნდა ჰქონოდა, თუ არა აჭარას?

ვფიქრობთ, იგივე აზრი იკითხება ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაშიც, როცა გურიის აღწერისას ჯუმათის ეკლესიაზე საუბრობს. იგი, განმარტების სახით, 525-ე სქოლიოში მიუთითებს, რომ “ჯუმათი მაღალს გორზეა, საიდანაც მოჩანს მთელი იმერეთი იალბუზამდე და ფერსათამდე, აგრეთვე გურია, ბათუმის მხარე, შავი ზღვა, ფოთი” (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1904, გვ. 313). ვფიქრობთ, აქ ავტორი ბათუმს ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულად წარმოადგენს და არა გურიის შემადგენელ ნაწილად. თუმცა იგივე ვახუშტი ბატონიშვილი, გურიის აღწერისას დღევანდელი ქობულეთის რაიონს, ბათუმს, გონიოს და ერგეს გურიის შემადგენლობაში განიხილავს, ამასთან გურიის საზღვრებს ასე განმარტავს: “ზღო სიგრძე გურიისა არს სამცხის მთის თხემიდან ზღვამდე და განი — ჭოროხიდან რიონამდე (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1904, გვ. 323). როგორც ვხედავთ, ვახუშტი ბატონიშვილი აქ გურიის საზღვრების სხვანაირ განმარტებას იძლევა, მაგრამ ვფიქრობთ, საქმეში სიცხადე შეაქვს მისსავე აზრს ნაშრომის სხვა ადგილზე. კერძოდ, როცა იგი ამთავრებს ჭოროხის ხეობის დახასიათებას და იწყებს აჭარისწყლის ხეობის აღწერას, იგი წერს: “არამედ ვინაჲდგან აღვწერენით ბათომი, გონია და ერგე გურიასა ზედა, აწ ერგეს ზეიდამ ვიწყებთ, აჭარის წყლის შესართავიდამ (იქვე, გვ. 325). ვფიქრობთ, აქ განმარტებაა იმის, თუ რატომ იწყებს აჭარის დახასიათებას “აჭარისწყლის შესართავიდამ” (“ბათომი, გონია და ერგე აღწერა გურიასა ზედა” — ბ.ღ.). ამას მოჰყვება კიდევ ერთი განმარტება გურიის დახასიათების დასასრულს, “განა გურიელს ეპყრა ოდესმე აჭარა, ჭანეთი, არამედ არს სამცხისა” (იქვე, გვ. 324). ვფიქრობთ, აქ ვახუშტი ბატონიშვილი იმის განმარტებას იძლევა, თუ რატომ განიხილა ბათუმი, გონია, და ერგე გურიის აღწერისას: იმიტომ, რომ ისინი გურიელს ეპყრა ერხანს, ხოლო აჭარა (აჭარისწყლის ხეობა - ბ.ღ.) და ჭანეთი განიხილა სამცხეთთან ერთად, რადგან ისინი ყოველთვის სამცხის ნაწილებად მიიჩნეოდა. ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა ცნობილი მკვლევრის — დ.ბაქრაძის XIX საუკუნის 70-იან წლებში აჭარაში მოგზაურობის ჩანაწერები, სადაც აჭარის ტერიტორიულ საზღვრებზე მსჯელობისას, ჩურუქ-სუსა (ქობულეთი) და ჩაქვის კაზებს, იგი, აჭარისაგან ხელოვნურად გამოყოფილად თვლის. იგი წერს: “ეტყობა ეს საზღვარი წარსულში არ არსებობდა და მთელი

კინტროიმის ხეობა აჭარაში შედიოდა, ზღვამდე აღწევდა და ბათუმსაც მოიცავდა” (დ.ბაქრაძე, 1987, გვ. 69). ცნობილი მეცნიერი, აკადემიკოსი დ.მუსხელიშვილი ითვალისწინებს რა საქართველოში მთისა და ბარის ტრადიციულ სოციალურ-ეკონომიკურ ურთიერთობათა კანონზომიერებას, თვლის, რომ რადგანაც “ოდესღაც არსებობდა “ქვეყანა დიდაჭარა,” რომელიც აჭარისწყლის ხეობას მოიცავდა, ცხადია, ეს გულისხმობს “მცირე აჭარის” არსებობასაც. ზემოთქმულის შემდეგ არ არის გამორიცხული, რომ ეს უკანასკნელი (“მცირე აჭარა”) სწორედ დღევანდელი ბარის აჭარის უძველესი სახელწოდება იყოს. რაც შეეხება სახელწოდებას “ქობულეთს,” იგი შედარებით გვიანდელია” (დ.მუსხელიშვილი, 2007, გვ. 74). უფრო ქვემოთ, მკვლევარი კიდევ უფრო დაბეჭივებით მიუთითებს, რომ “ქობულეთი, ჩაქვი, ბათუმი, ქვემო და ზემო აჭარა “ქვეყანა აჭარის” ის შემადგენელი სტრუქტურული ერთეულებია, “ხევებია”, რომელთა წარმოქმნაც ჩვენ ჯერ კიდევ გვიანბრინჯაო-ადრეული რკინის ხანაში ვივარაუდეთ (იქვე, გვ.103). თუ ყველა ზემოთქმულს იმასაც დავამატებთ, რომ უძველესი დროიდან, ისტორიის ყველა ეტაპზე აშკარად ჩანს აჭარისწყლის ხეობის ზღვისპირეთთან სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობა (ა. ინაიშვილი, 1975, გვ. 48-49; ა.კახიძე, შ.მამულაძე, 1991, გვ. 5-6; დ. მუსხელიშვილი, 2007, გვ. 90-91), კიდევ უფრო დამაჯერებელი გახდება XVI საუკუნის დოკუმენტიდან გამომდინარე ჩვენი ვარაუდი იმის შესახებ, რომ XVI საუკუნის 70-იან წლებში ადმინისტრაციულ ერთეულში “აჭარა” შედიოდა დღევანდელი ქობულეთისა და ხელვაჩაურის რაიონებისა და აჭარისწყლის ხეობის ტერიტორიები ქალაქი ბათუმით.

განსაკუთრებით ღირებულია, ეს დოკუმენტები **აჭარისწყლის ხეობის სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების გასაანალიზებლად**. დავთრის მიხედვით, XVI ს. 60-იანი წლების ბოლოს, აჭარისწყლის ხეობაში 94 სოფელია 540 კომლით. აღრიცხულ სოფელთაგან 35-მდე სოფელი დაცლილია მოსახლეობისაგან, უმრავლესობაში 2-5 კომლია. ისმება კითხვა, რამ გამოიწვია აღრიცხული 94 სოფლიდან მესამედზე მეტის დაცარიელება, მათი ნასოფლარებად ქცევა? მიზეზი შეიძლება იყოს: შავი ჭირი, ხშირი ომიანობისას დიდი მსხვერპლი და მოსალოდნელი საფრთხის გამო მოსახლეობის აყრა.

მასობრივი ავადმყოფობა შავი ჭირი, რომელსაც შეეძლო მხარისათვის ასეთი ზიანის მიყენება, XIV საუკუნის შუა ხანებშია ცნობილი, ევროპაში “შავი სიკვდილის” სახელით, რომელმაც ამ კონტინენტის ზოგიერთი ქვეყნის მოსახლეობა გაანახევრა. იგი საქართველოშიც მძვინვარებდა და მას 1366 წელს მეფე ბაგრატ V-ის მეუღლე დედოფალი ელენეც უმსხვერპლია (ივ.ჭავჭავაძე, 1966, გვ. 107), მაგრამ მაშინ დაცარიელებულ-დაცლილი სოფლები XVI საუკუნის 60-იანი წლების ოსმალურ დავთარში არ არისახებოდა. ისინი ოსმალებს არც დააინტერესებდათ და გავერანებულ-გატყვევებულიც იქნებოდა. სავარაუდოა, რომ ამ სოფლების დაცარიელება, მოსახლეობის შემცირება ოსმალთა შემოსვლის ახლო ხანებში მოხდა, როცა ჯერ კიდევ იყო ნასოფლარები და ხსოვნა მათ შესახებ. ამ აზრს

სარწმუნოს ხდის 1573 წლის ერთი ოსმალური დოკუმენტი, რომელშიც ნათქვამია, რომ “აჭარის ლივის გზებზე მდებარე სოფლები დაცლილია მოსახლეობისაგან და ქურდებისა და ყაჩაღების ბუდედ არის ქცეული”. სულთან ავალებს ლივანის, მაჭახლის და ფერთეკრეკის სანჯაყბეგებს, რომ ყველაფერი იღონონ გაქცეული მოსახლეობის უკან დასაბრუნებლად (ზ.შაშიკაძე, 2006, გვ. 11). იმ ხანებში მასობრივი ჭირის შესახებ არაფერი ვიცით, ამიტომ რჩება ორი მიზეზი: ხშირი ომიანობა, რომელიც XVI საუკუნის დასაწყისიდან მუსრს ავლებდა მოსახლეობას და ამასთან დაკავშირებული მოსახლეობის მიგრაცია ქვეყნის შედარებით უსაფრთხო ადგილებში.

XVI საუკუნის 40-იანი წლებიდან ირან-ოსმალეთის დაპირისპირება სამხრეთ საქართველოსათვის ხშირად ბრძოლის ასპარეზად აქცევდა აჭარისწყლის ხეობას, რომელზეც გადიოდა სატრანზიტო გზები სამხრეთ საქართველოს პროვინციებისაკენ. აჭარისწყლის ხეობაში ამჟამად არსებული ათობით სოფლის მკვიდრებმა იციან მათი სოფლის წარსული, წინაპართა საფლავები. ხშირ შემთხვევაში, ამ სოფლების ასაკი 300 წელს არ აღემატება. ამავე სოფლებში არის ძველი სამაროვნები, რომელთა ფართობი თანამედროვე სამასწლიანი სოფლის სამაროვნების ფართობს უტოლდება, რაც იმას ნიშნავს, რომ ისინი XVII და უფრო ადრინდელი საუკუნეების მცხოვრებთ უნდა ეკუთვნოდეთ.

დავთრის მიხედვით, დაცლილია კავიანის ციხის რაბათი, ოთალთას ციხის რაბათი, მაშინ როცა მიმდებარე სოფლებში: ჭვანაში 20 კომლია აღრიცხული, ბარათაულში — 5 და სხვა. დაცლილია ხიხაძირის ციხის რაბათი, მაგრამ ასევე დაცლილია მისი მიმდებარე სოფლებიც (კალოთა, ქოჩაკი, რაგთა), ორი კომლი ჩანს თხილვანაში. როგორც დოკუმენტიდან ჩანს, დაცლილია და არა დანგრეული ოთოლთას, კავიანის, ხიხაძირის, ციხის რაბათები. ე.ი. მოსახლეობას ისინი მიუტოვებია.

ზემო აჭარის ნაპიეში ყველაზე დიდ სოფლებად ჩანს: ხულა - 37 კომლი, ღორჯომი - 32, ჭვანა - 20; ქვემო აჭარის ნაპიეში კი: მერისი - 26 კომლი, ორცვა - 26, საღორეთის რაბათი - 24 კომლი.

ამ აღწერით დავთარში არ ჩანს სოფელი ბაკო, რომელიც XIII საუკუნის 30-40-იან წლებში საკმაოდ ხალხმრავალი დასახლებაა. ტბელ აბუსერისძე გვამცნობს, რომ სწორედ ბაკოელთა მოწადინებამ, ძველი ეკლესიის სიმცირემ და “ერისა ვერდატევაჲმან” ააშენებინა მას ეკლესია (აბუსერისძე ტბელი, 1998, გვ. 68). არ ჩანს სხვა მრავალი სოფელიც, რომელთა სიძველეს, როგორც ზემოთ ითქვა, სამაროვნებიც ადასტურებენ. მათზე ინფორმაციას კი მხოლოდ გეგმაზომიერი არქეოლოგიური გათხრებით თუ მივიღებთ. სავარაუდოდ, ასევე საინტერესო მეცნიერულ ინფორმაციას მივიღებთ საქართველოს სხვა მხარეებში ადრე გაჩენილი ე.წ. “აჭარული სოფლების” (ზესტაფონის რაიონის სოფელი “აჭარა”, ლენჩუშის “აჭარა”) ეთნოლინგვისტური შესწავლითაც.

მოტანილი მასალები ცხადყოფს ამ მხარის და აჭარის გარეთ არსებული ძველი ე.წ. “აჭარული სოფლების” გადაუდებელ მეცნიერულ შესწავლას.

ამ დოკუმენტებით, აგრეთვე, აშკარად ჩანს, რომ ოსმალები დაპყრობილ ადგილებში შესვლისთანავე ცდილობდნენ მათი მმართველობისა და ცხოვრების წესის დანერგვას, მუსლიმანური რელიგიის გავრცელებასა და სალოცავეების მშენებლობას. ამას კი თავისი შედეგები მოჰქონდა ადგილობრივთა სოციალურ-ეკონომიკურ და სულიერ სფეროში.

არზრუმის მეჩეთის სავაყუფო მიწებზე მსჯელობისას ნათქვამია, რომ “ახლადამენებულ მეჩეთს აუცილებლად სჭირდებოდა ვაყუფები (ზ. შაშიკაძე, 2006, გვ. 129) და საუბარი გრძელდება არზრუმის ახლადამენებული მეჩეთისათვის მუსტაფა ფაშას მიერ (XVI საუკუნის 70-90-იანი წლები) მიწების შესყიდვის თაობაზე. ნათქვამია, რომ მიწები თითქმის მთლიანად შეძენილია ქართველი მფლობელებისაგან. როგორც ჩანს, ოსმალთა გაბატონებას მოჰყვა მეჩეთების მშენებლობა და მათთვის მიწების (ვაყუფების) შეძენა ძირითადად ქართველთაგან. საფიქრებელია, რომ მსგავს პროცესს ექნებოდა ადგილი აჭარაშიც. XIX საუკუნის 60-90-იან წლებში აჭარაში მოგზაურობისას, ცნობილ მკვლევრებს (გ. ყაზბეგი, დ. ბაქრაძე, ზ. ჭიჭინაძე, თ. სახოკია) აღრიცხული აქვთ ასზე მეტი ეკლესია-მონასტრის ნანგრევი. ზოგიერთ სოფელში ორი ეკლესიის ნანგრევია დაფიქსირებული (ორთახოხნა, სალორეთი, დარჩიძეები). მარტო დღევანდელი ქედის რაიონის ტერიტორიაზე 40-დე, ხოლო შუახევის რაიონის ერთ — მარეთის ხეობაში 20-დე ეკლესია-მონასტრის ნანგრევია აღრიცხული (ზ. ჭიჭინაძე, 1913, გვ. 164-186). სავარაუდოა, რომ ოსმალთა გაბატონებისა და მეჩეთების მშენებლობის პარალელურად, ინგრეოდა ქრისტიანული სალოცავეები. სხვანაირად არ აიხსნება ის, რომ ათობით ეკლესია-მონასტრიდან ჩვენს დრომდე მხოლოდ ხალათის ეკლესიამ მოაღწია მეტნაკლებად სრული სახით. ნიშანდობლივია, რომ ზოგან დღესაც შემორჩენილია ეკლესიებისათვის დამახასიათებელი ბზის კორომები და შესაბამისი ტოპონიმები.

ყველა ზემოთქმული, ჯერ ერთი, აზუსტებს აჭარის ისტორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეტაპის საკვანძო საკითხებს და, მეორე, აუცილებელსა და გადაუდებელს ხდის ამ მხარეში ინტენსიურ ისტორიულ-არქეოლოგიურ-ეთნოლოგიურ კვლევა-ძიების ჩატარებას და ხალხის მეხსიერებაში ჩვენი წარსულის შესახებ ჯერ კიდევ შემორჩენილი ზეპირსიტყვიერი გადმოცემების შეკრებასა და მეცნიერულ დამუშავებას.

სავაყუფო მიწების აღრიცხვის დავთრები (ვაყუფ-ნამე), რომლებიც 1563 და 1579 წლებით თარიღდება, იმ მხრივაც არის საინტერესო, რომ ავსებს და აზუსტებს სხვა წყაროებიდან მიღებულ ინფორმაციას.

მაგალითად, პირველ დავთარში ნათქვამია, რომ იმერხევის ლივის სოფელი დაბა შეუსყიდია აჭარის ბეგ ბეჟან ნავაროზის ძეს, მასვე შეუსყიდია აჭარის სანჯაყში მდებარე სოფლები: საბუთხური, დოლოგაური და დიდვაკე (ზ. შაშიკაძე, 2002, გვ. 130). ეს ის ბეჟანია, ალბათ, რომელიც 1563 წელს სტამბოლში ჩავიდა, ისლამი აღიარა, სულთანს ერთგულება გამოუცხადა და სანჯაყბეგობაც მიიღო (ზ. შაშიკაძე, 2002, გვ. 156). ხსენებული ბეჟანის წარმომავლობის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრებებია გამოთქმული (რ. ხალვაში, 2003; ბ. დიასამიძე, 2004, გვ.

98-105). აქ ახალი ინფორმაცია ისაა, რომ ბეყანი ნავაროზის ძე ყოფილა, თუმცა გასარკვევია, ეს მამის სახელია, თუ გვარი.

ასევე საინტერესოა ვაყუფ-ნამეში სპირიდონისძეების ხსენება. დოკუმენტში ნათქვამია, რომ შავშეთისა და იმერხევის ნაპიებში მდებარე ყველა ვაყუფი შესყიდულია მეჰმედ და აჰმედ სპირიდონისძეებისაგან. ეს სპირიდონისძეები უნდა იყვნენ შთამომავლები 1516 წლის დოკუმენტში “კათალიკოზის სამწყსონი თავადნი და სოფელნი სამცხე-საათაბაგოში მოხსენიებული სფირიდონისა” (ი.დოლიძე, 1979, გვ. 242-244; დ.ბაქრაძე, 1987, გვ. 75-76). თუ ეს ასეა, გამოდის, რომ ნახევარი საუკუნის მანძილზე სპირიდონისძეების მამული გაფართოებულა და მათ საგამგეო ტერიტორიებში შესულა შავშეთისა და იმერხევის მიწებიც. ამ ვარაუდს მხარს უჭერს კიდევ ერთი ოსმალური დოკუმენტი, რომელიც 1550 წლის 8 დეკემბრით თარიღდება და მოგვითხრობს ოსმალების მიერ მაჭახელის ციხის აღებაზე, რომელიც სპირიდონისძეებს ეკუთვნოდათ (ზ. შაშიკაძე, 2002, გვ.130).

თუ ყველა ზემოთქმულს გავითვალისწინებთ, შეიძლება ვთქვათ, რომ XVI საუკუნის ბოლო-იანი წლებიდან ოსმალთა აჭარაში გაბატონება და ოსმალური ცხოვრების წესის დანერგვა, მუსლიმანობის გავრცელება და მეჩეთების მშენებლობა, მათ მატერიალურ უზრუნველყოფაზე ზრუნვა და შესაბამისად ქრისტიანობის შევიწროება ექვს არ უნდა იწვევდეს. ბუნებრივია, ყველაფერი ეს ადგილობრივი მოსახლეობის უკმაყოფილებას, საცხოვრებელი ადგილებიდან აყრასა და ქვეყნის შედარებით უსაფრთხო ადგილებზე დასახლებას გამოიწვევდა, რასაც 1573 წლის დოკუმენტიც ადასტურებს, სადაც ლაპარაკია აჭარის ლივის გზებზე მდებარე სოფლების დაცარიელებასა და მათ ქურდებისა და ყაჩაღების ბუდედ ქცევაზე. ამას ემატებოდა მოსახლეობის ბრძოლებში მონაწილეობით გამოწვეული მსხვერპლი და შესაბამისად მისი რაოდენობის შემცირება.

ყველაფერი ამის გათვალისწინებით, შეიძლება ახსნა მოეძებნოს აჭარისწყლის ხეობაში შექმნილ იმ დემოგრაფიულ და სოციალურ ვითარებას, რომელიც წარმოდგენილია ზემოხსენებულ XVI საუკუნის 70-იანი წლების ოსმალურ დოკუმენტში.

დამოწმებული ლიტერატურა

ა. ავალიანი, 1960 - ა. ავალიანი, მიწისმფლობელობის ფორმები აჭარაში თურქეთის ბატონობისაგან განთავისუფლების წინ, XIX საუკუნის 40-70-იან წლებში, თბ., 1960.

ვახუშტი ბატონიშვილი, 1904 - ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს გეოგრაფია, რედაქცია მ. ჭანაშვილისა, ტფილისი, 1904.

დ. ბაქრაძე, 1987 - დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, თარგმნა არჩილ ტოტოჩავამ, ბათუმი, 1987.

ი. დოლიძე, 1979 - ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, III, თბ., 1979.

ბ. დიასამიძე, 2004 - ბ. დიასამიძე, ერთი ოსმალური წყაროს შესახებ, “საისტორიო მაცნე”, XII, 2004.

- ა. ინაიშვილი, 1975 - ა. ინაიშვილი, დიდაჭარის განძი და კოლხური ნივთიერი კულტურის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, სდსმ, V, 1975.
- ა. კახიძე, შ. მამულაძე, 1991 - ა. კახიძე, შ. მამულაძე, აჭარისწყლის ხეობის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი, 1991.
- ნ. მუსხელიშვილი, 2007 - ნ. მუსხელიშვილი, აჭარის ისტორიული კოლონიზაციისათვის, წგ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა; I, ბათუმი, 2007.
- თ. სახოკია, 1985 - თ. სახოკია, მოგზაურობანი, ბათუმი, 1985.
- მ. სვანიძე, 1960 - მ. სვანიძე, საქართველო-თურქეთის ურთიერთობების ისტორიიდან XVII საუკუნის დამდეგს, აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, IV, 1960.
- ზ. შაშიკაძე, 2002 - ზ. შაშიკაძე, ზემო აჭარის ლივის ვრცელი დავთარი, როგორც წყარო აჭარის ისტორიისათვის. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 341, აღმოსავლეთმცოდნეობა, თბ., 2002.
- ზ. შაშიკაძე, 2002 - ზ. შაშიკაძე, ორი მნიშვნელოვანი დოკუმენტი XVI საუკუნის აჭარის ისტორიიდან, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მემდ აბაშიძის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, ტ.III, ბათუმი, 2002.
- ზ. შაშიკაძე, 2004 - ზ. შაშიკაძე, გაზეთი "აჭარა," 17 იანვარი, 2004.
- ზ. შაშიკაძე, 2006 - ზ. შაშიკაძე, არზრუმის მეჩეთის ქართული საგაყუფო მიწები, კრ. "აღმოსავლეთი და კავკასია", №4, თბ., 2006.
- ზ. შაშიკაძე, 2006 - ზ. შაშიკაძე, აჭარისწყლის ხეობის სოფლები და მისი მოსახლეობა XVI საუკუნის მეორე ნახევარში, ჟურნალ "ჩვენებურის" ვებგვერდი, www.cheneburi.net (ქართული ვარიანტი), 2006.
- ზ. ჭიჭინაძე, 1913 - ზ. ჭიჭინაძე, მუსლიმანურ ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში, ტფილისი, 1913.
- ივ. ჯავახიშვილი, 1966 - ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1966.
- რ. ხალვაში, 2003 - რ. ხალვაში, ბეჟან აბუსერიძე - აჭარის უკანასკნელი ქრისტიანი მმართველი, გაზ. "აჭარა", 20 ივნისი, 2003.

BICHIKO DIASAMIDZE

ACHARA IN THE FIRST DECADES OF THE OTTOMAN RULE

The historical span of the period of the occupation of Achara, the south-west Georgia by the Ottomans has been, until recently, obscured for the paucity of historical sources. Specialists discussed many questions on the level of conjecture. The gap needed to be filled with new evidences and argumentations.

The new developments of political affairs and the friendly collaboration between Georgia and the Republic of Turkey made it possible to investigate valuable historical materials in the Turkish archives and libraries that enables us to provide objective assessment of the social and political circumstances of the late half of the

16th century Acharistskali valley population in the first decades of the Ottoman domination.

The first question is related to determination of the starting date of the Ottoman rules in the Acharistskali Valley. According to the last years' data it was believed to begin in the early half of the 17th century, as "the Great Record Book of Gurjustan Villaiet" dated 1595 does not mention Achara which backed the assumption that the region was free from the Ottomans at this time.

According to the newly revealed documents dated 1561 and 1563 it becomes known that the Acharistskali Valley belonged to Bezhan, a Christian, until 1561 who did not obey to the Ottomans. Bezhan was then abdicated and the Valley ruling was entrusted to Sanjaqbeg of Ispiri. In 1563 Bezhan paid homage to Sultan in Istanbul, adopted the Moslem faith and got the title of Sanjaqbeg at this expense. This simply means that the Ottoman domination was established in the Acharistskali valley in 1563. The reliability of this fact is supported by the first document of social and economical nature that was drawn up for the purpose of levying taxes on the population after the Ottoman domination in the 60s of the 16th century. All these confirm that the first occupation of the Acharistskali Valley took place at this very period. This does not exclude intermittent restoration of Atabag rules or of the Georgian kings, but all these attempts must have been short lived.

These documents are of particular importance for the analysis of the Acharistskali Valley social and economic situations. According to the records of the book by the close of the 16th century the Valley has 94 villages with 540 families. From the registered villages about 35 are practically depopulated, most of them having 2-5 families. The question is what were the reasons that made villages turn into abandoned areas? They might be: the plague, heavy casualties inflicted by frequent wars, or leaving the place and fleeing for the fear of the imminent dangers. We should exclude the plague as there is no reference of the mass infection at the period. Then the last two reasons remain: frequent wars from the beginning of the 16th century annihilated the population and people migrated to the safer places of the country.

These documents show clearly that the Ottomans tried to establish their rules and their own ways of life immediately after the occupation of the territories, spreading Moslem faith and building edifices for worship. These, undoubtedly, bore the consequences in the social, economic and spiritual spheres of the locals.

We can conclude that the introduction of the Ottoman rules and ways of life in the 60s of the 16th century Achara, the spread of the Moslem faith, building mosques and material providence for the new life oppressed the Christian population. Naturally enough, it caused inconvenience to the local population who abandoned their homes and resettled down to the safer places. A document of 1573 tells us about the depopulation of the villages along the Livi roads and turning them into a haven of thieves and robbers. To compound the trouble the human life loss in the constant wars greatly reduced the population.

All these give the answer to the serious demographic and social conditions of the the Acharistskali Valley population featured in the Ottoman documents of the 70s of the 16th century.